

ŠMIT EVA

**SJEDANJA NA BORAVAK U BANJOJ LUKI 1929-1936.GODINE**

U potrazi za zaposlenjem moj suprug Jakob Šmit i ja došli smo u Banju Luku u jeku šestojanuarske diktature 1929.godine. Došli smo u Banju Luku 1929.godine uoči obrasovanja Vrbaske banovine jer smo računali da je u većem gradu lakše naći posao. Jakob je radio svaki nekvalifikovani posao koji je mogao bilo gdje naći jer je trebalo osigurati goli život. Manji poslovi na po jedan ili dva dana nisu obesbjedjivali ni minimum za egzistenciju tako da smo bili više gladni nego siti. Ja sam takođe tu i tamo radila za bijednu nadnicu, ali je i ona dobro došla. Težak položaj olakšali su nam banjalučki drugovi radnici, koji su nas srdačno primili i pomagali koliko su mogli. Prvo nas je pri-

**OSNOVNI BIOGRAFSKI PODACI:** Moj suprug Jakob Šmit rođen je 23. novembra 1893.godine u selu Branjevo kod Zvornika u zemljoradničkoj porodici Hajnriha Šmita i Rosine Hajno (Heinz). Za razliku od drugih njemačkih porodica živjeli su veoma teško. Zemljište nije obesbjedjivalo dovoljno sredstava za život brojne djece: Katarina, Kristian, Terenzija, Kilijan i moj suprug Jakob. U toku prvog svjetskog rata služio je u austrougarskoj vojsci. Poslije povratka iz rata radio je kod mog oca Nikole Haasa (Nikolaus Haas) isučavajući stolarski sanat. Tako smo se i upoznali i vjenčali 30. novembra 1919.godine u evngeliškoj crkvi u Petrovom polju. Jakob je ostao bez majke u svojoj drugoj godini. Pošto nije imao mogućnosti da se bavi poljoprivredom, jedini izlas je bio da postane najamni radnik.

Ja sam rođena u Bjeljini 21. marta 1900.godine u porodici stolara Nikole Haasa i majke Eve Hajnrih. I nas je bila puna kuća. Imala sam jednu sestru i nekoliko braće: Katica, Nikola, Johan, Anton i Mihael. Pošto je otac držao stolarsku radionicu u selu Branjevo, tu sam i savršila osnovnu školu.

Živjeli smo u Branjevu 1919-1922. U potrazi za poslom Jakob i ja odlazimo 1922.godine u Rumuniju, gdje Jakob radi kao fizički radnik na imanju jevrejskog bogataša Fišera. Zatim se ponovo vraćamo kod mojih roditelja. Isa toga otišli smo u banju Kovičju, gdje je Jakob bio poslužitelj i konobar, a ja sobarica u sanatorijumu.

mio u svoju kuću drug Ferid Sašić, koga smo svaki Roman. No, i on je teško živio kao radnik. Stanovali smo kraće vrijeme u kući krojača Ferida Hasanbašića, a zatim još u nekim stanovima dok nismo dobili smještaj u Šmitovim kućarima na Laušu. Pošto nismo imali sredstava da platimo dug za stanarinu, a stanbene prilike u tim kućarima bile su veoma loše, morali smo i ove kućare napustiti. Vlasnik nam je htio za neisplaćenu stanarinu oduzeti i ono malo bijednog namještaja koji smo imali. Jedva je prihvatio garancije da ćemo platiti stanarinu čim Jakov dobije neku zaradu. Slično kao i mi kućare na Laušu morali su napustiti i Franjo i Katica Sarafin. Smjestili smo se tada, porodica Sarafin i mi, u jednu kuću pored Vrbasa u blizini stana Ferida Sašića. Bila je to ona kuća u kojoj se Franjo Sarafin uhapšen i odveden u Beograd radi isledjenja poslije hapšenja Aleksandra Miloševića.

Međ Jakov, Franjo Sarafin i Aleksandar Milošević radili su zajedno, ne samo na stolarskim poslovima, nego i politički. Aleksandar Milošević, koga smo svaki Aco, došao je iz Beograda u Banju Luku 1929. godine u vrijeme progona komunisti. Izbjegao je iz Beograda da bi se sklonio u Banjoj Luci. Prema pričanju moga supruga, koji je o političkom radu Ace Miloševića dosta znao, on je bio jedan od istaknutijih aktivista među drvođeljskim radnicima u Srbiji. Po dolasku u Banju Luku odmah se politički vezao za banjalučku partijsku organizaciju i aktivno radio među drvođeljskim radnicima na Pilani. Iz pričanja s njim u našoj kući saznala sam da je lično kontaktirao sa Veselinom Maslešom još u Banjoj Luci, a potom i u Beogradu. Aco Milošević i Veso Masleša otišli su iz Banje Luke nekako u isto vrijeme, nismo 1931. godine.

U periodu 1930-1931. Jakov Šmit, Aco Milošević i Franjo Sarafin bili su nerazdvojni. Prije odlaska Miloševića iz Banje Luke moj muž je primljen za člana KPJ, u isto vrijeme ili neposredno poslije Franje Sarafina. U 1930. godini radili su Jakov i Franjo kao par na raznim stolarskim poslovima. Sjedač se da su radili i na parketiranju neke osnovne škole.

Po malo s njima i ja sam se postepeno uključivala u politički rad. Godinu dana kasnije, 1932. godine, i ja sam primljena za člana KPJ. To je bio najradosniji trenutak u mom životu. Primio me je u proljeće 1932. godine Franjo Sarafin. Već tada sam dosta znala o Partiji i njenim ciljevima. Pošto nismo imali djece, imala sam mogućnosti da se više angažujem nego naše drugarice

sa brojnom porodicom. Pročelnik ćelije bio je Muhamed Kazas. U ćeliji je bio i Ivica Tukić. Znam da nas je bilo troje, ali nisam sasvim sigurna da li je Tukić odmah bio u ćeliji ili je tek kasnije prebačen iz neke druge. Inače, dosta se često mijenjao sastav jer su neki odlazili, a drugi dolazili, ali brojnost nije nikada prelazila četiri člana. Moj suprug Jakov bio je u ćeliji sa Idrizom Haslom i Franjom Sarafinom. Bilo je to u vrijeme kad je Idriz Haslo radio u Zilani. I sastav njegove ćelije nije bio stalan. Po pravilima konspirativnog rada nikada ga nisam pitala ko je s njim bio u ćeliji. Mnogi partijski sastanci održavani su i u našem stanu.

Da naša kuća ne bi bila politički sumnjiva, na upadna mjesta u stanu povješala sam razne svetačke slike tako da je svako ko je u stan ulazio pomišljao da se našao u nekoj dubokoreligioznoj sredini. Jednom tako u toku pretresa stavila sam do znanja agentima da smo mi religiozni ljudi, što i sami mogu vidjeti po svetačkim ikonama.

Jakov i ja strogo smo vodili računa da u kući ne držimo ništa od onoga što nas može kompromitovati. Ilegalnu štampu sklanjali smo na skrivita mjesta van kuće. Dok smo stanovali kraj Vrbasa u kući sa porodicom Sarafin, Jakov je sklanjao ilegalni materijal u nekoj pećini kraj obale rijeke, a u blizini našeg stana. Kad su agenti izvršili pretres našeg i Sarafinovog stana nisu uspjeli ništa naći. Sarafina su odveli u zatvor radi nekog pisma koje je pisao Aci Miloševiću u Beograd. Pošto je pretres u stanu Sarafina bio mnogo detaljniji, pomišljala sam u prvi mah, dosta naivno, da se pretres vrši zbog toga što su Franjo i Katica Sarafin izvršili sahranu svoje kćerke, mislim da se zvala Adela, bez svećenika.

Kad su Franju Sarafina odveli agenti, mi smo zajedno sa Katicom izvršili pregled cjelokupne kuće da negdje nije nešto ostalo. Očekivali smo da će ponovo doći da izvrše ponovni pretres. Agenti su imali običaj da izvrše obnovljeni pretres računajući da će se sve ono što je iz kuće sklonjeno ponovo u kuću unijeti. Dobro se sjećam da je Katica Sarafin prije nego što je Franjo iz banjalučkog zatvora odveden u Beograd zatražila od zatvorskih organa da se vidi s mužem. Dali su joj odobrenje. Tada mu je rekla: "Mi smo imali veliko spremanje u kući!". U konspirativnom političkom jeziku to je značilo da smo svu kuću pretražili i sklonili sve ono što bi bilo sumnjivo. Franju su

za Beograd, ali su ga poslije nekoliko dana pustili na slobodu. Nisu mu mogli ništa dokazati. Koliko se sjećam, oni su istraživali vezu Franje Sarafina sa Acom Miloševićem i Vesom Marlešom.

Franjo Sarafin i Jakov Smit dobili su partijski zadatak da se pokušaju zaposliti u Pilani. Taj su zadatak dobili 1931. Trebalo je tako ojačati organizaciju sindikata URSS-a. U to je vrijeme nezadovoljstvo pilanskih radnika zbog prakse uprave poduzeća postajalo sve veće. To je nezadovoljstvo postojedinim stanjem trebalo iskoristiti za politički rad ne samo sa radnicima, nego i njihovim ženama.

Premda je Banovinska uprava u 1932. godini organizirala kampanju građevinske izgradnje da bi se kroz javne radove ublažio pritisak nezaposlene radne snage, položaj radnika nije se poboljšavao. Neko kategorije građevinskih radnika mogle su naći posao, a druge nisu. Oni koji su radili bili su dosta loše plaćeni, ali je najvažnije bilo dobiti posao. Međutim, taj je posao bio sezonskog karaktera. U kasnu jesen, zimu i rano proljeće poslova ponovo nije bilo. Stolarski ili drvećeljski radnici mogli su nešto duže raditi nego sidari, pa čak nešto i za vrijeme zimске sezone. Poslove su obično preuzimali građevinski predusimači, koji su inače bili bezobzirni u prijemu i zapošljavanju radnika. Mnoge radnike čak nisu ni prijavljivali Bolezniškoj blagajni, a oduzimali su od dnevnice na ime prijavljivanja. Tako su postupali obično prema nekvalifikovanoj radnoj snazi, a i prema polukvalifikovanim radnicima, obično seoskim majstorima (dumđerima). Poslodavci su primali nekvalifikovanu ili polukvalifikovanu radnu snagu samo na par dana rada da ih nebi prijavljivali. Jedan ili dva dana uzimali su druge, a zatim one ranije i tako kroz cijelu sezonu. No, to se nije moglo spriječiti. Bezradlasi sa sela tražili su bilo kakav posao tako da se priliv nezaposlenih stalno povećavao.

Zbog teškog položaja radnika u Banjoj Luci se 1932. ili 1933. godine pristupilo obrazovanju radničkih sanatskih zadruga. Znam da je o teškoćama rada sanatskih zadruga na sastanku partijske ćelije govorio Muhamed Kazas, koji je bio inicijator osnivanja Obučarske zadruge. Teškoće su bile ne samo u tome što su poslodavci vršili pritisak na radničke zadruge, nego što su i sami organi vlasti nastojali da onemoguće njihov rad. O smicalicama koje se prave govorio nam je Muhamed Kazas, ali se ne

bih mogla sjetiti primjera koje nam je iznosio. Znam da se radilo i o ekonomskom pritisku.

Kurs političkog rada sa ženama bio je prisutan i u vrijeme mog prijema u Partiju, ali je on 1933-1934. godine postao daleko širi i organizovaniji. Znam da smo na sastanku naše ćelije razmatrali ovo pitanje kao odgovoran partijski sadatak. Zauzet je stav da žene članova Partije moraju također biti politički isgrađene, odnosno komunistički opredeljene. Radilo se individualno i grupno. U radu sa ženama angažovale su se mahom studentkinje, članovi KPJ ili SKOJ-a. Među onima koje su radile sa ženama bila je i Ruža Oljača. Mislila da je bila ili član KPJ ili SKOJ-a. Dobro znam da je radila sa Katicom Sarafin još dok je stanovala na Laušu, a u vezi sa akcijom da sve žene članova Partije budu politički isgrađene. Tako se Katica Sarafin i uključila u društveni rad u "Pelagiću" i "Prijateljima prirode", mada je bila okupirana poslovima oko podizanja svoje dvoje djece.

Neko vrijeme stanovali smo kod Brenera na Pilani. Bio je već stariji čovjek, politički dosta napredan. Njegovi zetovi bili su Ivica Sigler, također član KPJ, i Fašman. Rozika Sigler bila je aktivistkinja ženskog pokreta na području Pilane. (Usgred rečeno, kasnije se razvela od Ivica Siglera i čula sam da nije imala ispravno političko držanje za vrijeme rata.)

Na području pilanskog naselja Bivo se politički radilo na povosivanju radnika u radničkoj koloniji. Dolazili su i partijski drugovi iz grada: Muhamed Keras, Kasim Hadžić, Veljko Djordjević i mnogi drugi. Zbog takvog političkog rada pilanski radnici su i bili aktivni na sindikalnom polju. Tarifne akcije skoro da i nisu prestajale. Organizirani su i brojni štrajkovi. U organizovanju ovih akcija i štrajkova pružale je pomoć partijska organizacija iz grada jer se štrajk bez uspješne organizacije nije ni mogao organizovati. No, u Pilani su radili i brojni članovi partije: Idriz Hamlo, Franjo Lemajić, Ivica Sigler, Franjo Sarafin, Jakov Smit i još nekoliko članova čijih se imena trenutno ne mogu sjetiti. Postojale su dvije partijske ćelije na Pilani. U jednoj od njih sam sa Ivicom Tukićem i ja bila. Koliko se sjećam govorilo se i o trećoj ćeliji poslije završetka velikog štrajka pilanskih radnika 1934. godine, ali mi nije poznato da li je ova ćelija i obrazovana. Za vrijeme štrajka i mi smo bili angažovani oko pomoći sa ishranom. Znam da je za vrijeme štrajka dovoženo dosta poljoprivrednih proizvoda i mliječnih prerađevina iz sela.

Osim takvog praktičnog rada razmatralo se i pitanje uključivanja radnika i njihovih žena u organizaciju Prijatelja prirode i u RKUD "Pelagić". Negdje 1934. ili 1935. godine u RKUD "Pelagić" smo pripremili dramsku predstavu o sudbini radnika. Svi mi glumci amateri bili smo sa područja Pilane. Znam da su glumili u toj dramskoj predstavi Minka Mozar, Franjo i Katica Sarafin sa svojom djecom, moj muž Jakob i ja, kao i još nekoliko žena. U ovoj drami prikazan je život radnika i njegov socijalni položaj. Gradjevinski radnik strada na skeli koja nije bila osigurana. Dolazi njegova žena sa djecom i nariče nad njegovom sudbinom, ali osuđuje ne samo gradjevinekog predumišljača kao organizatora radova, već i cijeli društveni sistem koji ne preduzima ništa da radnici budu osigurani na radnom mjestu. Ovog poginulog radnika glumio je Franjo Sarafin, a njegovu ženu glumila je Katica Sarafin, koja je u predstavi vodila i svoju malu djecu. Minka Mozar imala je ulogu malogradjanke. U dramskoj predstavi ja sam s njom raspravljala. Naime, Minka je kao malogradjanica pogibiju radnika pripisivala božjoj kazni zbog toga što radnik sa svojom ženom nije dolazio u orkvu i bio besbožnik. Ja sam na sceni s njom raspravljala, a obe smo bile dosta rječite. Neko mi je od drugova tada rekao: "Sad se možeš do mile volje na nju izderati!", aludirajući na činjenicu da je Minka Mozar bila veoma grlata i u takvoj mjeri prikljiva da su drugi teško dolazili do riječi. Minku Mozar mnogi su još tada smatrali za komunistu, a kao takva u policiji je bila i evidentirana, ali mislim da nije bila primljena za člana KPJ baš zbog svoje brbljivosti i nekonspirativnosti.

Ilegalno smo politički radili sa jednom većom grupom žena radnika na Pilani. Šta više, davale smo im ili s njima pro-radjivali ilegalni materijal. Ako se radilo o ilegalnoj štampi, nakon dva do tri dana ta se štampa proledjivala drugoj osobi. Tako smo aktivizirale mnogo žena na Pilani, koje su postale aktivni članovi u ženskom pokretu, u "Pelagiću", društvu "Prijatelji prirode" itd. Žene aktivistkinje imale su tada više razumjevanja za muževe i njihov ilegalni rad. One su zajedno s njima učestvovala na radničkim manifestacijama uključujući i demonstracije.

Sjedom se demonstracija organiziranih 1935. godine. Nalazile smo se po običaju u Radničkom domu. Za nas je tada Radnički dom bio centar društvenog života i svo slobodno vrijeme

provodile smo u njemu. Svakog dana prostorije "Pelagića" bile su pune. Uvijek su radile, odnosno organizirale probe razne sekcije. Tako je bilo i tog dana. Došao je Boro Ilić i saopštio da su uhapšeni naši drugovi studenti. Pozvao nas je da i mi podjemo i učestvujemo u demonstracijama. Poziv nije trebalo ponoviti jer smo uvijek bili spremni da svi kao jedan sajednički istupimo. Uzeli smo knjige iz biblioteke "Pelagića" i svako od nas stavio je pod mišku knjigu ili teknu da bi izgledalo da smo djaci ili studenti. Svi smo odmah pošli. Pitali smo Bora Ilića šta treba usvikivati, koje parole. Odgovorio nam je: "Usvikujte ono čega se sjetite. Ničite, naprimjer, dolje krvopije, pustite iz zatvora naše drugove, tražimo slobodu govora, ili nešto slično!". Naš drug koga smo svali Brzao prvi je počeo sa usvikivanjem parola čim smo izašli iz Radničkog doma. Neke od žena, inače plašljive, kolebale su se da li da sudjeluju. Povelili smo ih ipak sve sa sobom. Usput su se priključivali i drugi. Dok smo stigli do pred Banovinsku upravu bilo nas je već mnogo. Minka Moxer i ja bile smo inače veoma grlate. Usvikivali smo parole sajedno sa našim drugovima. Prihvatile su i naše žene. Sve ove parole bile su proteznog karaktera. U najvećem broju parola tražilo se puštanje iz zatvora ne samo uhapšenih drugova, već puštanje na slobodu političkih krivaca. Kao i obično, intervenisala je policija. Mnogi su tada i uhapšeni.

Bio je to period veoma intenzivnog političkog rada u redovima omladine i žena, a da i ne pominjem rad u organizacijama URSS-ovih sindikata, mada su taj rad pokušavali da ometu komoraši na čelu sa Dušanom Balabanom. Termin komoraši je bio sinonim za otpadnika od radničkog pokreta. Komoraši su činili smetnje, ali nisu uspjeli da ometu politički rad u redovima radničke klase. Bio je to period i izuzetnog drugarstva i klasne radničke solidarnosti. Jedni su drugima uvijek pomagali i dijelili sve što su imali. Čak se pomagalo i u preseljavanju iz jednog stana u drugi, ili primalo na stan bez naknade i u slučajevima kad se dijelila samo jedna soba. Tako je, naprimjer, Ferid Sašić-Rozman dolazio k nama u Pitanu da bi pomagao prilikom preseljavanja.

Društvo "Prijatelji prirode" nije bilo samo izletničko, nego se u njemu i politički radilo. Išlo se na izlete u okolinu van grada. Nosili smo i kasan za sajedničko pripremanje

hrane. Svako je donosio ono što je imao, odnosno mogao donijeti u tu našu ekonomsku komunu. Obično je održano po neko predavanje. Pjevale su se naše radničke i sovjetske pjesme na samom izletu i prilikom povratka. Mislim da je tada predsjednik bio Boro Ilić, veoma dobar drug i politički aktivista. Boro Ilić bio je član KPJ, mada su mu mnogi samjerali što nije konspirativniji i što otvoreno kaže da je komunista.

Tog perioda veoma se rado sjedam po razvijenom drugarstvu i klasnoj solidarnosti. Pomagalo se siromašnim porodicama na razne načine. Davala se pomoć u hrani ako je neko bio isbačen sa posla, a i pomagale porodice drugova u zatvoru. Prikupljali smo i novčanu pomoć sa uhapšene drugove, pored redovnog prikupljanja novca sa Crvenom pomoć.

Teško su živjeli oni koji su radili jer su dnevnice bile veoma niske, a još teže su živjeli oni koji nisu imali novca. Jakov i ja teško smo živjeli premda nismo imali djece jer je Jakov često priman i otpuštan sa posla. Stalnog zaposlenja skoro nigdje i nije imao. Čak i posao na Pilani nije se mogao smatrati stalnim i sigurnim. Došli smo u situaciju da nismo mogli plaćati ni stan. Zbog toga sam 1935. godine odlučila da pođem sa Smiljom Zarić u Slavoniju, gdje je ona dobila zaposlenje kao učiteljica. Povele me je kao drugaricu i prijateljicu s tim što sam ja spremala hranu dok je ona radila sa djecom. Za to je vrijeme Jakov Šmit ostao u Banjoj Luci, stanujući u to vrijeme kod Ferida Hasanbašića, člana KPJ, koji ga je primio na stan i hranu.

Otišli smo Smilja Zarić i ja u jedno selo neposredno kod Daruvara krajem septembra ili početkom oktobra 1935. godine, gdje je ona nastupila kao učiteljica. Zahvaljujući Bori Iliću dobila sam partijsku vezu sa Pakracom. Sa drugovima u Daruvaru obrazovali smo ilegalnu grupu u kojoj su bili osim mene Ilija Majić, Pero Majić, Simo Majić i Smilja Macura. K nama je dolazio PEPO POLAK od koga sam dobivala direktive i ilegalni materijal, razne brošure, novine i letke. K nama je dolazio još jedan drug, koji se prezivao, kako mi se čini, Marković. Jedan od konkretnih zadataka je bio i prikupljanje novca i hrane, koje smo slali uhapšenim komunistima na dobijene adrese raznih zatvora, uključujući i zatvor na Adi Ciganliji u Beogradu. Adrese lica u zatvorima dobivali smo od Pepe Polaka. Za mene su sva ta lica bila nepoznata. Znam samo da su to bili uhapšeni komunisti u provale-



na 1935. i 1936. godine. Is konspirativnih razloga na ove pakete stavljali smo različite adrese pošiljalaca jer su kao sumnjivi za komunizam tretirani i oni koji su slali pakete.

Češće nam je dolazio i Boro Ilić. On je mnogo volio Smilju Macura, mada im je proto Mirko Macura sabranjivao da se sabavljaju. On je sabranjivao Smilji da se druži s Borom jer je komunist, a nije mogao ni pretpostaviti da je i njegova kći komunističkog opredjeljenja, tada simpatizer Partije. U ilegalno organiziranoj grupi ona je pripremana da bude i primljena. Ali, ni Smilja nije bila ravnodušna prema njemu, premda je etas isričito sabranjivao da se i vidi s njim. Boro Ilić nam je donosio ilegalni materijal, a neki i odnosio. Na sam dan Borinog samoubistva u avgustu 1936. godine, kada su bili na Be-ljemiškoj stanici u Banjoj Luci, koliko se sada mogu prisjetiti, Boro je davao neki materijal da Smilja ponese. Nešto su se sporečkali i Boro je otišao sa perona da bi se na pruzi kod Bojića hana bacio pod voz. Bio je to udarac za Smilju, a i za mene jer smo izgubili drugu i prijatelja. Komunisti iz Banje Luke masovno su došli na sahranu sa brojnim simpatizerima i prijateljima. Dok su na jednoj strani građani masovno došli na ovu veličanstvenu sahranu, na drugoj strani svi policijski organi i Mandarmerija bili su u strogoj pripravnosti.

Njeseo dana kamije dobila sam u Daruvaru obavještenje iz Banje Luke da je uslijedila provala i da su uhapšeni brojni komunisti, a među njima i moj muž Jakob Šmit. Hapšenja u Banjoj Luci izvršena su u septembru 1936. Još dok sam u avgustu bila u Banjoj Luci došlo je do provale u Kostajnici. Neko od drugova iz grada rekao mi je da može biti provaljena i banjalučka partijska organizacija i da je dobro što sa Smiljom idem u Daruvar. U obavještenju da je uhapšen javljeno mi je da ne dolazim u Banju Luku jer je data direktiva i ostalim članovima da se uklone, izuzev onih koji su bili zaposleni jer njihovo napuštanje posla u vrijeme ovih hapšenja bio bi dovoljan razlog da se posumnja da su komunisti.

Dok je Jakob bio u banjalučkom zatvoru, kad je god mogla Minka Moser nosila mu je hranu. Donošenje hrane u istražni zatvor Uprave policije nije bio dozvoljen, ali je dozvoljena data kad su prebašeni u Crnu kuću. Negdje početkom 1937. godine odvedena je grupa od 8 banjalučkih komunisti u Beograd da im se

sudi pred Državnim sudom za zaštitu države. Među onima koji su od ovog suda osuđeni bio je i moj muž Jakov. Poslije suđenja odlešao je preostatak kamne u beogradskom zatvoru Glavnjaše. Prišao mi je po dolasku kako su teški uslovi izdržavanja kamne bili u Glavnjaši, gdje se zbog brojnosti zatvorenika nije moglo ni leći.

Poslije izdržane kamne u Glavnjaši Žandarmi su ga doveli u selo Branjevo uz naredjenje da mjesto ne smije napustiti bez dozvole. Naredjeno mu je da se periodično javlja u Žandarmerijsku stanicu radi kontrole boravka. U presudi nije uopšte navedeno da se protjeruje u mjesto rođenja. Međutim, u mjestu rođenja Jakov nije imao od čega da živi. Zbog toga je odlučio da i pored zabrane napuštanja rodnog mjesta dođe u Banju Luku. Primio nas je na stan Ferid Sašić. Trebalo je naći zaposlenje. Nigdje ga nisu htjeli primiti. Kao povratnik sa robije nije mogao dobiti posao ni u Filani, a ni kod privatnih poslodavaca. Nije mogao naći posao ni nekvalifikovanog radnika, a trebalo je živjeti. Jakov je bio spreman da radi bilo kakav posao. Par mjeseci kasnije, iste 1937. godine, najzad je pronađeno mjesto stalnijeg zaposlenja. Drugarica Vuja Oljača obavljala se sa jednim inženjerom iz Banove Jaruge. On je intervenisao da Jakov dobije posao u stovarištu drva u Banovoj Jaruzi. Dobio je posao nekvalifikovanog radnika, ali je zaposlenje bilo bitno. Tu smo živjeli od 1937. godine do aprilskog rata 1941.

Po dolasku u Banovu Jarugu uključili smo se u politički i sindikalni rad. Jakov se povezao sa partijskom organizacijom u Novskoj. Iz Novake nam je dolazio Pero Car. Radili smo u grupi sa Pepom Vojašekom i Šnajderom Radom Pavlovićem. Na ovom stovarištu i na sječi šume radili su radnici sa područja Like, Korduna i Banije. U vrijeme obrazovanja str. NDH većina radnika napustila je radilišta. Jakov je bio na radilištu u šumi, gdje je došao i Tomo Balen. Ja sam ostala u Banovoj Jaruzi. Kad su došli oružnici da me hapse ja sam pobjegla. Javila sam Jakovu: "Dođi, bolesna sam!", što je on razumio. Našli smo se na dogovorenom mjestu. Odlučili smo da odem u Slavonski Brod. Krenula sam za Slavonski Brod, a Jakov se vratio u Banovu Jarugu da posredstvom drugova organizira prebacivanje stvari u Sl. Brod. Cim sam stigla, stvari su već došle željeznicom. Kad sam došla po njih Žandarmi (oružnici, kako su se tada zvali) su me odmah uhapsili. Duže su me držali u zatvoru oružničke stanice, a da me

nisu ni saslušavali. Kad su me napokon pozvali, tu je bio i Jakov. U međuvremenu njega su uhapsili i doveli. Tek tada sam dobila obavještenje da me optužuju zbog nekog štrajka. Navodno su dobili neko obavještenje iz Zagreba da je Eva Šmit među organizatorima nekakvog štrajka. Nije mi bilo jasno na šta se ova optužba odnosi, da li na neki štrajk prije rata ili na neku štrajkašku akciju u to vrijeme. Koliko je meni poznato, nekakvog štrajka u Banovoj Jaruzi u vrijeme prvih dana okupacije do mog hapšenja nije bilo. Istina je bila samo da su mnogi radnici napustili rad na stovarištu drvene gradje, kao i na sječi šume, a to se nije ni moglo smatrati štrajkom.

Prebačeni smo u zatvor u Novaku. Tamo je u zatvoru ležao i Pero Car. Uslijedila su saslušanja. U isledjenju nikakav štrajk više nije spominjan, ali su insistirali da kažemo ko je bacao letke, koji su nađeni na području Banove Jaruge. O rasturanju letaka ništa mi konkretno nije bilo poznato. Ne znam kako, ali je jednog dana došao jedan njemački oficir vermahta da nas isledjuje, navodno zbog naše njemačke nacionalnosti.

Nije mi poznato kako je došlo do toga da dođe Njemaac da nas isledjuje. Kasnije kad sam o ovome razmišljala došla sam do uvjerenja da su ih ustaške vlasti obavjestili da smo zatvoreni ili su njemački organi iz nekog izvještaja doznali da se u zatvoru nalaze i dva čovjeka njemačke nacionalnosti. I pred ovim njemačkim islednikom rekli smo ono što i pred ustaškim organima: da smo mirni građani radnici i da nikakve veze nemamo s tim zbog čega nas optužuju. Nalagala sam svašta što bi išlo nama u prilog. Razumije se da uopšte nisam ni spominjala učešće u radničkom pokretu jer sam znala šta me očekuje. Svako priznanje o učešću u radničkom pokretu sigurno bi nas stalo života. Njemaicu sam rekla o terorisanju od strane ustaških vlasti i da nas nečužno drže u zatvoru. Izrazila njegovog hladnog lica nisam primjetila da li mi vjeruje ili ne, mada sam iz njegovog držanja primjetila da sumnja u sve ono što govorim.

Ubrzo su nas izveli iz zatvora i poslali na prisilan rad u Njemačku, posebno Jakova, a posebno mene. Razdvojili su nas tako da jedno sa drugo uopšte nismo znali sve do završetka rata. Mene su poslali u TEPLICŠENAU na čehoslovačkoj teritoriji, gdje sam ostala sve dok nas nisu oslobodile jedinice Crvene armije.

Gaijek, 7. aprila 1978. godine

---

( Eva Šmit )